

Hiina laensõnad eesti keeles

Gao Jingyi

Sissejuhatus

Hiina laensõnad eesti keeles tähendavad eesti keeles olevaid laensõnu, mis on pärit hiina keeltest. Nende hulka kuuluvad kodunenud laensõnad, näiteks 'tee' ja 'jaam' ning uued võõrsõnad, näiteks 'kung fu' ja 'yin-yang'.

Hiina laensõnu on seni vähe käsitletud. T. Ereli uurimus¹ sisaldab sõna 'vokk'. E. Ernitsa uurimuses² leiduvad sõnad 'tee' ja 'jaam'. *Eesti etü-moloogiasõnaraamat* (= 2012–EES)³ sisaldab sõna 'tee' ning *Võõrsõnade leksikon* (= 2012–VL)⁴ 50 artiklit sõnadest, mis on seotud hiina keelega. Ma olen täpsustanud sõnu 'tee' ja 'jaam'.⁵

Kuna hiina kirjakeel ei kuulu lääne filoloogia, vaid ida filoloogia valdkonda — s.t hiina kirjakeel ei ole foneetiliselt kirjutatud mingisuguseski

Töö põhineb XXVI orientalistikapäeva konverentsil (29.–30. märtsil 2014. aastal Tartus) peetud ettekandel ning on valminud sihtfinantseeritava teema (SF0050037S10) toel. Täna Tiina Paeti abi eest võõrsõnade põhiandmete elektroonilise nimekirja osas. Täna Märta Läänemetsa abi eest eestikeelsete sõnaseletuste kinnitamise osas.

¹ Tiiu Erelt. Need rasked võõrsõnad. — *Oma Keel*, 2001, nr 2, lk 38–46.

² Enn Ernits. Kaude laenatud sõnade põnev päritolu. — *Oma Keel*, 2007, nr 2, lk 16–25.

³ Eesti etü-moloogiasõnaraamat. Peatoimetaja Iris Metsmägi. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.

⁴ Võõrsõnade leksikon. Peatoimetaja Tiina Paet. Tallinn: Eesti Keele Instituut ja Kirjastus Valgus, 2012.

⁵ Jingyi Gao. Vanimad hiina laensõnad eesti keeles. — *Keel ja Kirjandus*, 2014, nr 10, lk 792–795.

tähestikus, vaid on morfeemiliselt ja etümoloogiliselt kirjutatud hiina glüüfides ehk kirjamärkides, — käsitlevad lääne filoloogid hiina keelt kaudselt. Nad ei kasuta hiina keele teatmikke, mistõttu hiina laensõnade algupärased kujud ja tähendused on sageli ebatäpselt esitatud. Probleem ei seisne ainult selles, et hiina kirjamärgid on esitamata. Kui laensõnade vananenud või mitteametlikud alfabeetilised kujud on kirjas täpsustamata, siis ei pruugi ka tavalised hiina keele oskajad teada, millise hiina keelevariandiga on tegu.

Käesolevas töös käsitletlen täpsemalt eesti keeles olevaid hiina laensõnu koos hiina keele allikatega. Hiina keele „neli korrust“ — tähendus, hääldus, alfabeetiline tunnus (*pinyin*), etümoloogiline tunnus (*hanzi*) — on vajadusel lahti seletatud. Hiina kõne- või kirjakeelelised variandid on vajadusel täpsustatud. Selles töös ei käsitleta aga eesti keeles olevaid Hiina isiku- ja kohanimesid. Selles valdkonnas olen ma juba varem uurinud näiteks etnonüümi ‘Hiina’ etümoloogiat.⁶

Materjal ja meetod

Uuritud eesti keele materjal on pärit järgnevatest eesti sõnaraamatutest: 2012–EES, 2012–VL ja *Eesti õigekeelsussõnaraamat* (= 2013–ÕS).⁷ Uuritud hiina keele materjal on pärit hiina sõnaraamatutest: 說文解字 [*Shuō wén jiě zì*] (= 121–SW),⁸ 大宋重修廣韻 [*Dà sòng chóng xiū guǎng yùn*] (= 1008–GY),⁹ 康熙字典 [*Kāng-xī zì-diǎn*] (= 1716–KXZD)¹⁰ jt. Uurimis-meetodina on kasutatud etümoloogilist meetodit,¹¹ s.t teatud keeltes lihtsõnatüvede häälduste ja tähenduste võrdlemist.

⁶ Gao Jingyi. Etnonüümi Hiina etümoloogiast. — Idakiri: EAO aastaraamat 2013. Tartu: Eesti Akadeemiline Orientaalselts, 2013, lk 97–106.

⁷ Eesti õigekeelsussõnaraamat. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013.

⁸ Xǔ Shèn (許慎). 說文解字 [*Shuō wén jiě zì*], 121.

⁹ Chén, Péng-nián (陳彭年) et al. 大宋重修廣韻 [*Dà sòng chóng xiū guǎng yùn*]. 1008.

¹⁰ Zhāng Yù-shū (張玉書) et al. 康熙字典 [*Kāng-xī zì-diǎn*], 1716.

¹¹ Võrdle: Gerardus Vossius. *Etymologicon linguæ latinæ*. Amstelodami: Apud Ludovicum & Danielem Elzevirios, 1662; Rasmus Rask. *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*. Kjöbenhavn: Gyldendal, 1818; Gao Jingyi. Huns and Xiongnu identified by Hungarian and Yeniseian shared etymologies. — *Central Asiatic Journal*, Vol. 56, 2014, lk 41–48.

Hiina keele andmed on esitatud DOM¹²-kastis ehk hiina etümone kastis, näiteks 茶^{chá/trà}. See algab hiina glüüfi ehk *hanzi*-kirjamärgiga. Glüüfi järel on selle etümone etümoloogiliste vastete alfabeetilised tunnused mandariini hiina *pinyin*'is ja vietnami keeles. DOM-kast võimaldab hiina kirjakeele andmeid paremini mõista. Üks hiina glüüf ei pruugi tähistada ainult ühte loomulikku sõna, selle tähendus sõltub lektist ehk keelevariandist.

Eesti keeles olevate hiina laensõnade artiklid on esitatud sarnas formaadis, mis 2012–VLs. See formaat on reeglina järgmine: **märksõna eesti keeles** [hääldus eestikeelses kirjaviisis] {märkus juhul, kui erineb varasematest eesti sõnaraamatutest} < morfoloogiaandmed (selles töös vahele jäetud) > (etümoloogiaandmed) — seletus.

Tsitaatmärksõnad on kursiivkirjas.

Eestikeelses kirjaviisis on oluline meeles pidada, et täht /š/ tähistab postalveolaarsibilanti IPA [ʃ] (eesti keeles /š/ või inglise keeles /sh/) jaapani keele imiteerimisel, kuid retrofleks-sibilanti IPA [ʂ] (vene keeles /ш/) hiina keele imiteerimisel, mida ei tohi palataliseerida. Täht /y/ tähistab illabiaalset kõrget keskvokaali IPA [i] (vene keeles /ы/ ja võru keeles /y/) hiina ja vietnami keele imiteerimisel, mis ei tohi olla sama kui /i/ ega /õ/.

Etümoloogiaandmetes on lisatud tähendused hiina sõnaraamatute järgi tüvede kaupa.

Kahe kodunenud laensõna seletused on võetud *Eesti keele seletavast sõnaraamatust* (= 2009–SKSS).¹³ Võõrsõnade seletused on üldiselt samad kui 2012–VLs. Tehtud on vaid paar parandust.

¹² Nimetus DOM on tehtud hiina etümoneist 中^(zhōng/trung), mille põhiline tähendus on 'kesk'.

¹³ Eesti keele seletav sõnaraamat. Toimetajad Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veski, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.

Tulemused ja arutlused

(1) Tulemused: kõik hiina etümoloogiaga laensõnad tähestikulises järjekorras

- banzai** [bandzai] (jpn = hiina 萬歲^(wàn-sui/vạn-tuế), '10000-aastane') • jaapani tervitus-sõjahüüe: (elagu) 10 000 aastat!
- bonsai** <...> (jpn *bonsai* = hiina 盆栽^(pén-zāi/bôn-tài), 'kandik – istik') • BOT kääbuspuu, (madalas) anumas kasvav kuni meetri kõrgune kääbus-taim, sarnaneb kujult looduses kasvava sama liiki taimega
- bonza** [bondza] (vn ぼんざ < pr *bonze* < jpn *bonzō*, 'preester' = hiina 凡僧^(fán-sēng/phàm-tăng), 'tavaline – munk') • RELIG Jaapani või Hiina buda munga nimetus Euroopas
- bushidō** [bušidoo] (jpn = hiina 武士道^(wū-shì-dào/vũ-sỹ-đạo), 'sõdalase, ametniku tee', jaapani sõnastus hiina tüvedega) • AJ keskaegne, Jaapani samuraide suuliselt edasi antud moraalinormide kogu ja aukoodeks
- cao dai** [kau dai] (ingl *cao dai* < vietnami Đạo Cao Đài = hiina 道高臺^(dào-gāo-tái/đạo-cao-đài), 'tee – kõrge – lava', vietnami sõnastus hiina tüvedega) • RELIG teosoofial ja spiritismil põhinev usund ja usuliikumine, mis tekkis Lõuna-Vietnaxis 20. sajandi I poolel
- daimyō** [daimjoo] (jpn = hiina 大名^(dà-míng/đại-danh), 'suur – nimi', jaapani sõnastus hiina tüvedega) • AJ Jaapani samuraide klassi kuuluv suur-maomanik; *daimyō*'d olid sõjalised valitsejad, kes kujunesid välja klannipealikest ning ühendasid sõjakäikude abil suured maa-alad oma võimu alla; seisus kadus koos 1868. aasta keisrivõimu taastamise ja klassisüsteemi kaotamisega
- fansa** <...> (vn 房舍 < mandariini 房舍 = hiina 房子^(fáng-zi/phòng-tử), 'maja-ke') • väike (talu)maja Hiinas
- feen** {2012–VL **föön**²} <...> (mandariini 分 = hiina 分^(fēn/phân); 'jagu, jagama; peenrahaühik') • MAJ Hiina peenrahaühik; 1 feen = 1/100 jüääni
- feng shui** [fõõng šuei] (mandariini 風水 = hiina 風水^(fēng-shuǐ/phong-thuỷ); 'tuul – vesi') • Hiina iidne ruumikorralduse meetod, mille eesmärk on saavutada harmoonia keskkonnaga; põhineb taoistlikul austusel looduse vastu ja usul, et kõik asjad on ühtsed; arvestatakse nt aiakujunduses, hoonete püstitamisel ja kujundamisel

- giá** <...> (< jpn *geisha* = hiina 藝者^(yì-zhě/ngghê-gi_z), ‘kunsti – isik’, jaapani sõnastus hiina tüvedega) • Jaapani naisterahvas, kes on koolitatud Jaapani traditsioonilistes kunstides — klassikaline tants, laul, pillimäng — ning pakub seltskondlikku meelelahutust osava suhtlejana
- genrō** [genroo] (jpn = hiina 元老^(yuán-lǎo/nguyên-lāo), ‘esi – vana(d)’) • AJ aastatel 1889–1940 keisrivalitsuse juures asunud senat või nõukoda, etendas tähtsat osa Jaapani poliitilises elus; keisri aristokraadist nõunik
- ginko** <...> (jpn *ginkō* = hiina 銀杏^(yín-xìng/ngân-hânh), ‘hõbe – aprikoos’) • BOT hölmikpuu (*Ginkgo biloba*), Hiinast pärinev reliktnie paljasseemnetaim lehvikroodsete lehtedega; kasvab Euroopas parkides
- go** [goo] (jpn = hiina 碁^(qí/kỳ), ‘male’) • Jaapani strateegiline lauamäng, mängitakse kahekesi 19×19 (või 13×13) ristuvate joontega nelinurksel laual
- guohua** [kuoohuaa] <...> (mandariini *guóhuà* = hiina 國畫^(guó-huà/quác-hoà), ‘riik[lik] – maal’) • KUNST koolkond Hiina maalikunstis 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses; tõi traditsioonilisse maalimisviisi maalimise looduse järgi
- haiku** <...> (jpn *haiku* = hiina 俳句^(pái-jù/bài-cú), ‘meelelahutuslik – lause [värss]’) • KIRJ Jaapani klassikaline miniatuurne luulevorm; tekkis 15. sajandil, koosneb 17 silbist, mis tõlgetes paigutatakse harilikult kolme ritta (5–7–5)
- hanzi** [hääntsyy] {puudub 2012–VLst} (mandariini *hànzì* = hiina 漢字^(hàn-zì/hán-tự), ‘han-rahvuse – glüüf’, hiina kirjamärk) • iidsest Hiinast pärit ida filoloogia valdkonnas ehk Hiinas, Jaapanis, Koreas ja Vietnaxis levinud morfeemiline ja etümoloogiline kirjaviis
- hungveiping** <...> (ingl *hungweiping* < mandariini (*Wade–Giles*) *hung²wei⁴ ping¹* = hiina 紅衛兵^(hóng-wèi-bīng/hông-vê-binh), ‘punane – valvamis – sõdur’) • AJ õpilasnoorsoost moodustatud terroristliku organisatsiooni liige Hiinas, hungveipingid tegutsesid 1960. aastatel
- hunhuus** <...> (vn *хунхуэ* < mandariini *hóng húzi* = hiina 紅鬍子^(hóng-hú-zi/hông-hồ-tử), ‘punane – habeme-ke’) • AJ Kirde-Hiinas (Mandžuurias) 19. sajandi II ja 20. sajandi I poolel tegutsenud hästi organiseeritud röövlijõugu liige
- jaam** <...> (vn VAN *jam*, ‘postijaam’ < mongoli *зам*, ‘hobupostijaam’ < hiina 站^(zhàn/trạm), ‘seisma, jaam’, häälduselt Yuani keisririigi ametlikus

keelevariandis /jam/ (1308-MGZY)¹⁴ • liiklusvahendi siht- ja väljumiskoht või peatuskoht

jeen <...> (ingl *yen* < jpn VAN *yen*, jpn *en* = hiina 圓(yuán/vièn), ‘ümar; rahaühik’) • 1. MAJ Jaapani rahaühik, lüh JPY; 2. AJ Taiwani rahaühik (1895–1946)

jūdō [džuuodo] (jpn = hiina 柔道(róu-dào/nhu-đạo), ‘paindlikuse – tee’, jaapani sõnastus hiina tüvedega), **džuudo** <...>, **judo** <...> • SPORT algselt Jaapani rahvuslik maadlus, enesekaitsekunst, nüüdisajal rahvusvaheline spordiala, välja kujunenud 19. sajandi lõpus Jaapani relvata enesekaitseviisist ju-jutsust

judoka <...> (jpn *jūdōka* = hiina 柔道家(róu-dào-jiā/nhu-đạo-gia), ‘paindlikuse – tee – kodu [pärija]; jaapani sõnastus hiina tüvedega) • SPORT judoga tegelev sportlane

jūjutsu [džuuđzutsu] (jpn = hiina 柔術(róu-shù/nhu-thuật), ‘paindlikkuse – oskus’, jaapani sõnastus hiina tüvedega) • SPORT Jaapani relvata enesekaitseviis, millest on kujunenud võistlussport džuudo

jüään {2012-VL/2013-ÕS **jüaan**} <...> (mandariini *yuán* [üään] = hiina 圓(yuán/vièn), ‘ümar; rahaühik’) • MAJ Hiina rahaühik, lüh CNY; 1 jüään = 10 tsiaud = 100 feeni

kabuki <...> (jpn *kabuki* = hiina 歌舞伎(gē-wǔ-jì/ca-vũ-kì), ‘laul – tants – talent’, jaapani sõnastus hiina tüvedega), **kabukiteater** <...> • TEATER Jaapani klassikalise teatri liik, kus on ühendatud sõnakunst, laul, instrumentaalmuusika ja tants; tekkis 17. sajandi alul vastukaaluks aristokraatlikule nootetrile

kalanhoe <...> (pr *kalanchoe* < kantoni (Jyutping) *gaa1-laam4-coi3* = hiina 伽藍菜(gā-lán-cài/gia-lam-hoà), ‘kalan – juurvili’ [osa ‘kalan’ on hiina keeles laen mõnest Kagu-Aasia keelest]) • BOT rohtsete püsikute, poolpõõsaste ja igihaljaste lehtpõõsaste perekond (*Kalanchoe*), u 200 liiki Aafrikas, Aasias jm; palju liike kasvatatakse toataimedena

ken¹ (jpn = hiina 間(jiān/gian), ‘vahe’) • AJ Jaapani endine pikkusmõõt, 1 *ken* = 1,8 m

ken² (jpn = hiina 縣(xiàn/huyèn), ‘maakond’) • ringkond, haldusüksus, prefektuur Jaapanis

ketšup <...> (ingl *ketchup*, *catchup* < kantoni (Jyutping) *ke2-zap1* = hiina 茄汁(qié-zhī/già-tráp), ‘tomati – supp [kaste]’) • teravamaitseiline vürtsi-

¹⁴ Zhū Zōng-wén (朱宗文). 蒙古字韻[Méng-gǔ zì yùn], 1308.

- kaste; põhiaineks on harilikult tomati-, kaunpipra-, puuvilja- või marjapüree, millele lisatakse teisi aedvilju, maitseaineid ja vürtse
- kinkan** <...> (jpn = hiina 金柑^(jīn-gān/kim-cam), 'kuld[ne] – mandariin') • BOT kääbusapelsin, kinkanipuu oranžikas apelsini meenutav väike vili (kutsutud ka kui kumkvaat)
- kumkvaat** <...> (ingl *kumquat*, *cumquat* < kantoni (*Jyutping*) *gam1-gwat1* = hiina 柑橘^(gān-jú/cam-quât), 'mandariin – mandariin' [See on hiina eripärane kaksiksõna, mis sisaldab ühe asja kahte sünonüümi.]) • BOT kääbusapelsin, kinkanipuu oranžikas apelsini meenutav väike vili (kutsutud ka kinkan)
- kung fu** (ingl *kung fu* < mandariini (*Wade-Giles*) *kung¹ fu⁰* = hiina 功夫^(gōng-fu/cōng-phu), 'teene – mees') • SPORT Hiina võitluskunst, millel on sarnaseid jooni karate ja džuudoga
- lii¹** <...> (mandariini *lǐ* = hiina 里^(lǐ/li), '25 peret; pikkusühik') pikkusühik Hiinas (500 m), Koreas (392,72 m), Jaapanis (3927 m) jm Kaug-Idas.
- lii²** <...> (mandariini *lí* = hiina 釐^(lí/li), 'pikkusühik; massiühik; pindalaühik') pikkusühik Hiinas (0,333 mm), Jaapanis (0,303 mm); massiühik Hiinas (50 mg), Mongoolias (37,5 mg); pindalaühik Hiinas (6,67 m²)
- litši** <...> (vn *lưư* < mandariini *lǐzhī* [liitšyy] = hiina 荔枝^(lǐ-zhī/lê-chi), 'litši – oks') • BOT litšipuu kerajas luuvili, Hiina ploom
- longan** <...> (ingl *longan* < mandariini *lóngyǎn* = hiina 龍眼^(lóng-yǎn/long-nhān), 'draakoni – silm') • BOT longanipuu kobaratena kasvav vili, vääruslik tooraine toiduainetööstuses
- mahjong** {puudub 2012-VLst} <...> (ingl < mandariini *májiàng* [maat-siaang] (rahva-*hanzi*'d 麻將) < Ningbo Wu [mootsiää] / (IPA) [mm̩/ tɕjɛː])^(A2.D1) = hiina 麻雀兒^(má-quèr/ma-tu̯c-nhi), 'kanep (s.t täpiline) – linnuke (s.t varblaseke)' [Mahjongi esimese klotsi peal on varblaseke.]) • Ida-Hiinast pärit strateegiline lauamäng 136 või 144 klotsiga
- manga** <...> (jpn *manga* = hiina 漫畫^(màn-huà/mạn-hoạ), 'tulvav [vaba] – maal; jaapani sõnastus hiina tüvedega) • KUNST Jaapanist pärit graafiline romaan, jaapani koomiks
- mirin** <...> (jpn *mirin* = hiina 味醂^(wèi-lǎn/vị-lâm), 'maitse – valgendid; jaapani sõnastus hiina tüvedega) • Jaapani köögis toidu valmistamisel kasutatav magus sake

- miso** <...> (jpn *miso* = hiina 味^(wèi/vì) + so (ebaselge etümoloogiaga), 'maitse ..', jaapani sõnastus hiina tüvedega) • КОК Jaapani köögis kasutatav kääritatud sojaubadest pasta
- muu**² <...> (mandariini *mǔ* = hiina 畝^(mǔ/mǎu), 'põld; pindalaühik') • Hiina pindalaühik, 1 muu = 0,067 ha
- ninja** [nindža] (jpn = hiina 忍者^(rèn-zhě/nhǎn-già), 'kannatlikkuse – isik', jaapani sõnastus hiina tüvedega) • Jaapani salakuulaja või varisõdalane, kelle kunsti, kuhu kuulus käratult liikumine, eriliste, ka alatute võitlusvõtete ja relvade kasutamine jms, nimetatakse *ninjutsuks*
- ninjutsu** [nindžutsu] (jpn = hiina 忍術^(rèn-shù/nhǎn-thuât), 'kannatlikkuse – oskus', jaapani sõnastus hiina tüvedega) • keskajast pärit Jaapani võitluskunst, mõeldud sõjaspioonide väljaõppeks; õpetab relvaga ja relvata võitlust, maskeerumist, geograafiat, meditsiini jm
- nō-teater** <...> (jpn *nō* = hiina 能^(néng/nāng), 'võime'), **nooteter** <...> • TEATER klassikaline Jaapani teater; staatiline sümboolse liikumise ja lakoonilise lavakujundusega poeetiline seisundidraama, mille saateansambliisse kuuluvad flööt, kaks käsitrummi ja trumm ning 8-liikmeline koor; sõnalises osas on palju viiteid klassikalistele tekstidele
- paisa**¹ <...> (vn *naïza* < mandariini *bàizi* = hiina 稗子^(bài-zǐ/bái-tǐ), 'Echinochloa-ke') • БОТ söödav kukehirss (*Echinochloa frumentacea*), liik Kaug-Idas ja Indias kasvatatavat hirssi
- pinyin** [piinjii] {puudub 2012–VLst} (mandariini *pīnyīn* = hiina 拼音^(pīn-yīn/bính-ām), 'liitma – hää!' hiina tähestik) • 1958. aastal Hiina Rahvavabariigis kinnitatud alfabeetiline kirjaviis
- qi** [tshii] (mandariini *qì* = hiina 氣^(qì/khí), 'õhk') • FIL Hiina naturaalfilosoofia põhimõiste, ürgmateeria
- qigong** [tshiikuung] (mandariini *qìgōng* = hiina 氣功^(qì-gōng/khí-cōng), 'õhu – teene') • iidne Hiina eneseregulatsiooni kunst, mis aitab aktiveerida mõttetegevust ning õpetab kasutama organismi tervendamise meetodikaid
- raku** <...> (< jpn *raku* = hiina 樂^(lè/làc), 'lõbu', täispikk jaapani sõnastus *raku-yaki*, 'lõbu – põletus') • teatud Jaapani keramika (1) põletusviis, selle teel saadud keramika (2)
- reiki** <...> (jpn *reiki* = hiina 靈氣^(líng-qì/linh-khí), 'vaim – õhk') • MED 19. sajandi Jaapanis tekkinud tervendamiskunst, mis tugineb iidsetele kätega ravimise tehnikatele, reikiga parandatakse inimese kehalist ja vaimset seisundit

- rendžu** <...> (jpn *renju* = hiina 連珠^(lián-zhū/liên-chu), 'liituvad – gemmid')
 • viienupumäng, mida mängitakse kahekesi ruudustikul (15 × 15 mänguväljal) lamedate nuppudega, tekkis u 4000 aastat tagasi Hiinas
- sen** (jpn = hiina 錢^(qián/tièn), 'raha') • AJ Jaapani väikemünt, ¹/₁₀₀ jeeni (1);
 MAJ Indoneesia väikemünt, ¹/₁₀₀ ruupiat
- seppuku** (jpn = hiina 切腹^(qiē-fù/thiét-phúc), 'lõikama – kõht'), **harakiri** <...>
 (jpn) • samuraide enesetapuviis mõõgaga oma kõhuõõne avamise teel
- shaku** [šjaku] (jpn = hiina 尺^(chǐ/xích), 'joonlaud; pikkusmõõt') • AJ vana Jaapani pikkusmõõt, 1 shaku = 30,3 cm
- sheng** [šõõng] (mandariini *shēng* = hiina 笙^(shēng/sénh), 'puhkpill')
 • MUUS vanaaegne Hiina puhkpill, suuorel, koosneb pikergusest õõnsaks kuivatatud kõrvitsast, mille ülemisel äärel on lehtkeelsed bambusviled
- shenshi** [šeenšyy] (mandariini *shēnshì* = hiina 紳士^(shēn-shì/thân-sỹ), 'laia vööd [kandev] – ametnik') • AJ seisus muistses ja keskaegses Hiinas; sellesse kuulusid riiklikud eksamid sooritanud isikud, kes olid õigus-tatud saama riigiameteid
- shiatsu** [šiatsu] (jpn = hiina 指壓^(zhǐ-yà/chǐ-áp), 'sõrm – suruma', jaapani sõnastus hiina tüvedega) • MED idamaadest pärit teraapiameetod; massaaži ja venitamise teel stimuleeritakse teatud punkte kehal
- shōgun** [šoogun] (jpn = hiina 將軍^(jiāng-jūn/tuōng-quān), 'juht – armee'),
šogun <...> • AJ Jaapanis algul keiserlike vägede juhataja tiitel sõja ajal, hiljem (1192–1867) pärandatava võimuga vägede ülemjuhataja, suurfeodaal
- shōji** [šoodži] (jpn = hiina 障子^(zhàng-zi/chuōng-tǐ), 'tõkke-ke') • valgust läbilaskva õhukese riisipaberiga (washi'ga) kaetud puitsõrestikuga raamil lükandsirmid
- shunga** [šunga] (jpn = hiina 春畫^(chūn-huà/xuān-hoà), 'kevade – maal') • KUNST erootilised, harilikult humoristlikku laadi puulõiked Jaapani kunstis
- sojauba** <...>, **soja** <...> (sks *Soja* < jpn *shōyu* = hiina 醬油^(jiàng-yóu/tuōng-du), 'soja – õli') • BOT esialgu Ida-Aasias, hiljem ka Ameerikas ja Euroopas levinud üheaastane taim (*Glycine*) liblikõieliste sugukonnast; valku, õli ja tärklis sisaldavaid seemneid tarvitatakse toiduks, seemneist pressitud sojaõli toiduks ja tehniliseks otstarbeks

sudoku <...>, *sūdoku* (jpn = hiina 數獨^(shù-dú/sǒ-dòc), ‘arv – üksi’, jaapani sõnastus hiina tüvedega) • loogikale tuginev Jaapani päritolu numbrimäng

ši-tsu <...> (vn *ừ-mừ* < mandariini *shìzīgǒu* = hiina 獅子狗^(shī-zi-gǒu/sī-tī-cǎu), ‘lõvi-ke [kujuline] – koer’) • ZOOLOGIA Tiibetist pärit väike lühikese koonu ja tiheda pika sirge karvaga koeratõug

shintõisim <...>, *shintõ* [shintõ] (jpn = hiina 神道^(shén-dào/thần-đạo), ‘jumala – tee’, jaapani sõnastus hiina tüvedega)

zaibatsu [dzaibatsu] (jpn *zaibatsu* = hiina 財閥^(cái-fá/tài-phiết), ‘rikkus – võimas sugukond’) • AJ, MAJ Jaapani majanduselu valitsev tööstusmonopol (kartellid) alates 19. sajandi II poolest Teise maailmasõja lõpuni

zen [dzen] (jpn = hiina 禪^(chán/thiền) (iidne laensõna) < sanskr *dhyāna*, ‘mõtisklus, meditatsioon’), **zen-budism** [dzenbudism] <...> • RELIG mahajaana budismi koolkond, levis Hiinas 6. sajandist, alates 12. sajandist ka Jaapanis; iseloomulik on range kloostridistsipliin, intuiitiivne tunnetuslikkus, paradoksidel põhinevad õpetusvestlused

žensenn <...> (vn *женьшень* < mandariini *rénshēn* = hiina 人蔘^(rén-shēn/nhân-sâm), ‘inimese [kujuline] – šenn [taimenimi]’) • BOT araalialiste sugukonda kuuluv rohtne püsik (*Panax ginseng*), Hiina rahvameditsiinitaim, mille juurekoes sisalduval saponiinil jt ainetel on toniseeriv toime

tae kwon do, taekwondo (korea = hiina 跆拳道^(tái-quán-dào/dài-quyền-đạo) ‘trampimise – rusika – tee’, korea sõnastus hiina tüvedega) • SPORT Korea iidne võitlus kunsti stiil ja vastav spordiala

taifuun <...> ([tagasilaen) hiina 颱風^(tái-fēng/dài-phong), ‘tai – tuul’ <] Kaug-Ida rahvusvaheline < kantoni (*Jyutping*) *daai6-fung1* = hiina 大風^(dà-fēng/dại-phong), ‘suur – tuul’) • METEOR Aasia idaranniku troopilise tsükloni (1) nimetus.

taiji [thaitsi] (< mandariini *tàijíquán* = hiina 太極拳^(tài-jí-quán/thái-cực-quyền), ‘äärmiselt – äärmus – rusikas’), ka **tai chi** (ingl *tai chi* < mandariini (*Wade-Giles*) *tai⁴ chi² ch’üan²* [thai tsi tshüään] = hiina 太極拳^(tài-jí-quán/thái-cực-quyền)) • SPORT Hiina võimlemis- ja enesekaitse süsteem, rajaneb väga heal tasakaalul ja liigutuste koordinatsioonis

taikonaut <...> (ingl *taikonaut* < mandariini *tài-kōng* = hiina 太空^(tài-kōng/thái-không), ‘äärmiselt – tühik; kosmos + kr *nautēs* meresõitja’) • LENN, ASTR Hiina astronaut

- taiping** <...> (ingl *taiping* < mandariini (*Wade–Giles*) *t'ai⁴ p'ing²* = hiina 太平 (*tài-píng/thái-binh*) 'äärmiselt – tasane, rahu' • AJ aastatel 1850–1864 Hiinas toimunud mandžude- ja konfutsianismi vastasest ülestõusust osavõtja
- tanka** <...> (jpn *tanka* = hiina 短歌 (*duǎn-gē/doǎn-ca*), 'lühike – laul [luuletus]') • KIRJ 7. sajandil väljakujunenud Jaapani klassikalise luule vorm; koosneb 31 silbist, mis asetsevad viies reas (5–7–5–7–7 silpi)
- tao** <...> (ingl *tao* < mandariini (*Wade–Giles*) *tao⁴* = hiina 道 (*dào/dào*), 'tee') • FIL hiina filosoofia põhimõiste; taoismis on tao maailma kulg, vastandeid ületav algpõhjus ja seaduspära, mis toimib kõiges, kuid pole ühetähenduslikult väljendatav; tao tähendab ka teatud vaimset õpetust ja selle järgimist (tõlkes sageli 'tee')
- tee²** <...> (sks *Tee*, 'tee' < Amoy min'i (*Tâi-lô*) *tê* = hiina 茶 (*chá/trà*), 'tee taim, tee jook') • teepõõsa kuivatatud lehed ja pungad joogi valmistamiseks; sellest valmistatud jook
- tennō** [tennoo] (jpn = hiina 天皇 (*tiān-huáng/thiên-hoàng*) 'taevas – kuningas') • Jaapani valitseja tiitel, laenatud Hiinast, kasutusel alates 7. sajandist; RELIG *tennō* on ka shintō kui Jaapani pärimusliku usundi ülempreester
- tofu** <...> (jpn *tōfu* = hiina 豆腐 (*dòu-fu/dâu-hù*), 'uba – kõdune[nud]') • КОК sojakohupiim, kalgendatud sojapiimast valmistatud mahedamaitse-line juust
- tou** <...> (ingl *tou* < mandariini (*Wade–Giles*) *tou³* = hiina 斗 (*dǒu/dǎu*), 'suur tass') • Hiina vedelikumõõt, 1 tou = 10,3 liitrit
- tung** <...>, **tungpuu** <...> (ingl < mandariini (*Wade–Giles*) *tung²* = hiina 桐 (*tóng/dông*), 'tungpuu') • BOT Hiinas ja Jaapanis kasvav puu (*Aleurites*) piimalilleliste sugukonnast; õlirikkaist seemneist saadakse mürgist õli, mida kasutatakse tehniliseks otstarbeks
- tsiau** {2012–VL-s *tsjao*, kuid puudub artikkel} <...> (mandariini *jiǎo* = hiina 角 (*jiǎo/giǎc*), 'sarv; peenrahaühik') • MAJ Hiina peenrahaühik; 1 tajau = ¹/₁₀ jüääni = 10 feeni
- tšhyy** {2012–VL-s *tšii*} (mandariini *chǐ* = hiina 尺 (*chǐ/xích*), 'joonlaud; pikkusmõõt') • Hiina pikkusmõõt, 1 tšhyy = 33,3 cm
- tšumiis** <...> (vn *chymusa* < mandariini *chūmǐzi* = hiina 粗米子 (*cū-mǐ-zǐ/thómê-tǐ*), 'paks – riisi-ke') • BOT Itaalia kukeleiva alamliik ehk Hiina hirss (*Setaria italica*), üheaastane väikeseteraline kõrreline; kasvatatakse Aasias ja Euroopa lõunaosas toiduteraviljana ja söödakultuurina

- van**² (vn *van* < mandariini *wáng*), **wang** [uaang] (mandariini *wáng* = hiina 王^(wáng/vuǒng), 'kuningas') A) Kuningas Kaug-Idas, Muinas-Hiina Shang-Yini ja Zhou riigi kõrgeim valitseja tiitel, hiljem teine kõrgeim võimukandja Hiinas, kõrgeim võimukandja Hiina keisririiki kuuluvates kuningriikides, nt Vietnamis ja Koreas
- vokk**² <...>, **wok** (ingl *wok* < kantoni (*Jyutping*) *wok6* = hiina 鑊^(huò/vac), 'suur rauast pada') • KOK 1. vokka pann, katelt meenutav pann; 2. selisel pannil valmistatud roog
- vonn** <...>, **won** (korea *won* = hiina 圓^(yuán/viên), 'ümar; rahaühik') • MAJ Lõuna-Korea rahaühik, lüh KRW; Põhja-Korea rahaühik, lüh KPW
- washi** [u·aši] (jpn = hiina 和紙^(hé-zhǐ/hoà-chi), 'jaapani – paber', jaapani sõnastus hiina tüvedega) • õhuke, pikkadest taimekiududest käsitsi valmistatud paber, millele trükitakse kõrgtrükitehnikas
- wushu** [uušuu] (mandariini *wǔshù* = hiina 武術^(wǔ-shù/vũ-thuật), 'sõjaline – oskus') • SPORT Kaug-Ida iidne pärimuslik võitluskunst, nn tühja käe ja ka külmrelvavõitluse vorm
- yang** [iaang] (mandariini *yáng* = hiina 陽^(yáng/dương), 'päikese ehk sooja pool') • FIL tähistab Hiina filosoofias mehelikku alget, positiivsust, heledust, soojust
- yin** [iin] (mandariini *yīn* = hiina 陰^(yīn/âm), 'kuu ehk külma pool') • FIL tähistab Hiina filosoofias naiselikku alget, negatiivsust, tumedust, külmust
- yin-yang** [iin-iaang] (mandariini *yīn-yáng* = hiina 陰陽^(yīn-yáng/âm-dương), 'kuu pool – päikese pool') • FIL üks Hiina loodusfilosoofia põhimõisteid, tähendab kahe vastandjõu ühtsust, milles peitub maailma liikuma panev ja muutev jõud; Hiina pärimusliku meditsiini üks aluseid

(2) Arutlused: hiina etümoloogia tundmine

Hiina etümoloogia tundmine Kaug-Idas on nagu kreeka etümoloogia tundmine Läänes. Kaug-Ida keelte, näiteks jaapani, korea ja vietnami keele etümoloogiasõnaraamatutes leidub alati korralik hiina etümoloogia käsitus. Nii nagu ladina ja teiste Euroopa keelte sõnavara saab mõista neis sisalduvate kreeka tüvede ja nende etümoloogiate abil, nii aitab ka hiina etümoloogia tihti lahti seletada Kaug-Ida keelte etümoloogilisi probleeme.

Hiina etümoloogiateadus ongi hiina lektide (Euroopa mõistes eri keelte) sõnavara ja teistes keeltes (eelkõige Kaug-Ida keelte) hiinapärase sõnade etümoloogiliselt võrdlev uurimine. See sisaldab (1) konkreetset etümoloogia uurimist (sõnavastetest morfeemi-etümonini [hiina termin 字^(zi/tǔ), lihtsõnatüvi (ka järelliide), DOM, edasipidi lihtsõnatüvi või lihtsalt tüvi]), ja (2) abstraktset etümoloogia uurimist (lihtsõnatüvede omavaheline seos) ning (3) *hanzi*-kirjamärgi graafilise päritolu uurimist.

Hanzi-kirjamärgi graafilise päritolu uurimisel ei ole Euroopa keeleteaduses otsust vastet. Kuid konkreetse ja abstraktse hiina etümoloogia uurimine vastab õhtumaise keeleteaduse etümoloogia valdkonnale.

Hiina etümoloogiat tundmata jäävad Kaug-Ida keelte (jaapani, korea, vietnami) hiina etümoloogiaga lihtsõnad sageli lahti seletamata. Need lihtsõnad koosnevad hiina lihtsõnatüvedest. Kuigi mõned lihtsõnad on esmakordselt leksikaliseerunud väljaspool hiina keelt, on need ikkagi hiina etümoloogiaga sõnad.

Muidugi ei ole kõik jaapani, korea ja vietnami sõnad hiina etümoloogiaga, näiteks jaapani sõnad 'karate', 'sake' ja 'tsunami'. Jaapani keele rakenduses kirjutatakse neid sõnu etümoloogiliselt valede *hanzi*-kirjamärkidega pelgalt tähenduste järgi ehk *kun'yomi* päraselt.

Ka hiina keeles esineb sõnu, mis on kirjutatud etümoloogiliselt valede *hanzi*-kirjamärkidega, kuid häälduspäraselt. Need on hiina keeles olevad tavalised laensõnad. (Tegemist ei ole iidsete laensõnadega, mis ongi kirjutatud etümoloogiliselt õigete *hanzi*-kirjamärkidega, näiteks #66 *zen*.) Need on tavaliselt loetud hiina keele sõnadeks, kuid ei ole siiski hiina etümoloogiaga, s.t need ei pärine hiina keelest. Näiteks: **biva** <...>, **biwa** [biwa] (jpn = hiina 琵琶^(pí-pa/tǐ-bà) < pärsia *varbat*, 'lauto') • MUUS sõrmedega mängitav pirnukujulise kõlakasti ja lühikese sõrmlauaga lautooline keelpill.

2012–VLis jäävad hiina ja pärsia vasted mainimata. L. Picken¹⁵ seletas selle lihtsõnatüve pärsia vaste ja prioriteedi lahti.

2012–VLis on järgmisi märksõnu peetud ekslikult hiina laensõnadeks. Parandatud artiklid on (kuigi need on etnonüümid):

hunnid pl <...> (ld *Hunni* < asjakohasest keelest > hiina 匈奴^(Xiōng-nú/Hung-nó)) • AJ Sise-Aasiast pärit karjakasvatajate rändhõimud; 5. sajandi

¹⁵ Laurence Picken. The origin of the short lute – *The Galpin Society Journal*, kd 8, lk 32–42, 1955.

keskpaiku, Attila ajal võimas hõimuliit, mis valitses Mustast merest Reinini ulatuvat maa-ala; piltlikult metsikud, rändröövlid, röövrahvad;

tanguudid pl <...> (ingl *Tangut* < asjakohasest keelest > hiina 党項 (Dǎng-xiàng/Đǎng-hàng) • AJ praeguse Lääne-Hiina alal elanud rahvas.

Ülevaade

(1) Sõnastuse allikad

Laensõna sõnastuse allikas tähendab keelt, kust laensõna sõnastus on pärit ehk kus selline sõna esmakordselt leksikaliseerus. Üheksakümnest hiina laensõnast on 70 hiina sõnastused, 18 jaapani sõnastused, lisaks üks korea sõnastus ja üks vietnami sõnastus.

(2) Häälduse allikad

Laensõna häälduse allikas tähendab keelt, kust selle laensõna hääldus pärineb. Üheksakümnest hiina laensõnast on 43 jaapani hääldusega, 38 mandariini hääldusega, neli kantoni hääldusega (**kalanhoe**, **ketsup**, **kumkvaat**, **vokk**²), kaks korea hääldusega (**taekwondo**, **vonn**), üks vietnami hääldusega (**cao dai**), üks Mini hääldusega (**tee**²), üks Yuani keisririigi ametliku hiina lekti hääldusega (**jaam**).

(3) Vahenduskeeled

Laensõna vahenduskeel tähendab keelt, mille kaudu on laensõnad tulnud. Üheksakümnest hiina laensõnast on 16 tulnud inglise keele kaudu, kümme vene keele kaudu (**bonza**, **fansa**, **hunhuus**, **jaam**, **litši**, **paisa**¹, **ženšenn**, **ši-tsu**, **tšumiis**, **van**), kaks saksa keele kaudu (**soja**, **tee**²) ning veel 62 ebaselge vahenduskeele kaudu või ilma vahenduskeleta tulnud sõna.

(4) Hoiatus

Palju teisi eesti keele sõnu on hiina sõnadega etümoloogiliselt võrdsed, kuid need sõnad ei ole hiina laensõnad. Need on etümoloogiliselt võrdsed kolmel põhjusel:

(a) Lääne etümoloogiad, mis on levinud nii hiina keelde kui ka eesti keelde, näiteks:

eesti **hüään**, **hunt** ~ saksa *Hund*, 'koer' ~ ladina *hyaena*, 'hüään' ~ hiina 犬^(quāan/khuyĕn), 'koer (kirjakeelne)': mandariini *quǎn* [tshüään] ~ kantoni *hyun2* [hüün] ~ vietnami *khuyĕn* [huieen];

eesti **käru** ~ saksa *Karre*, 'käru' ~ ladina *carrus*, 'vanker' ~ hiina 車^(chē/xā), 'käru, vedamisvahend rattaga': mandariini *chē* [tshōō] ~ kantoni *geoi1* [kōii] ~ vietnami *xā* [saa];

eesti **mära** ~ saksa *Mähre*, 'mära' ~ hiina 馬^(mǎ/mǎ), 'hobune': mandariini *mǎ* [maa] ~ kantoni *maa5* [maa] ~ vietnami *mā* [maa].

(b) Ida etümoloogiad, mis on arenenud hiina keeles, eesti keeles ja teistes uurali keeltes, näiteks:

eesti **nai-** (**naine**) ~ soome *nai-* (**naine**, 'naisisik') ~ ungari *nő* \ *nej-*, 'naisisik' ~ hiina 女^(nǚ/nǚ), 'naisisik': mandariini *nǚ* [nüü] ~ kantoni *neoi5* [nōii] ~ vietnami *nũ* [nyy];

eesti **suu** ~ soome *suu*, 'suu' ~ ungari *száj* \ *szája-*, 'suu' ~ hiina 嘴^(zuǐ/chuý), 'suu (kõnekeelne)': mandariini *zuǐ* [tsuei] ~ kantoni *zeoi1* [tsōii] ~ vietnami *chuý* [tsuii];

eesti **jalg** ~ soome *jalka*, 'jalg' ~ ungari *gyalog*, 'jalgsi' ~ hiina 腳^{(jiǎo/cú(c))}, 'jalg (kõnekeelne)': mandariini *jiǎo* [tsiau] ~ kantoni *goek3* [kōök] ~ vietnami *cú(c)* [kyök];

(c) Ülemaailmsed etümoloogiad, mis on tekkinud helijäljenduse tulemusel, näiteks:

ussi helist [sy.syy]: eesti **siid** ~ saksa *Seide*, 'siid' ~ ladina *saeta*, 'harjas' ~ komi *si*, 'lina või kanepi kiud; juus, karv' ~ hiina 絲^(sī/ty), 'siid': mandariini *sī* [syy] ~ kantoni *siz* [sii] ~ vietnami *ty* [tii];

kilgi helist [tshü.tshüü]: eesti **kilk** ~ saksa *Grille*, 'kilk' ~ ladina *gryllus*, 'kilk' ~ mandariini *qūqur* [tshüü.tshüer] (~ idaranna [khüü.khüer]);

vee helist [hja.fuaa]: eesti: **vesi** ~ saksa *Wasser*, 'vesi' ~ kreeka *ὕδωρ*, 'vesi' ~ komi *va*, 'vesi' ~ hiina 水^(shuǐ/thuý), 'vesi': mandariini *shuǐ* [šuei] ~ kantoni *seoi2* [sōii] ~ vietnami *thuý* [thuui] (~ loodehiina [fei]).

Lõpetus

Käesolevas töös käsitletakse eesti keeles olevaid hiina laensõnu. Tulemusena on antud eesti keeles esineva üheksakümne hiina laensõna nimekiri koos põhjalike hiina etümoloogia kirjeldustega. Lisaks on koostatud statistika hiina laensõna sõnastuse allika, häälduse allika ja vahenduskeele kohta. Veel on esile toodud erinevused hiina laensõnade ja teiste hiina keelega etümoloogiliselt võrdsete sõnade vahel.